

INSAN EN' ULLI QADIRYAT SIPATINDA

Kosbergenova Nurzada

Berdaq atındaǵı QMU Filosofiya baǵdarı 4-kurs studentı.

ANNOTACIYA

Filosofiya, antropologiya, psixologiya, sotsiobiologiya, teologiya pánleri ulıwmalastırıwdıń túrli dárejelerinde insan tábiyaatı hám mánisin úyreniw hám anıqlama beriw obyektine bolıp kelgen insan máselesi júda quramalı hám ko‘p tarmaqlı mashqala bolıp esaplandı. Onıń dúnya kóz—qarası, jámiyettegi iskerligi, sezim-tuygıları, oylawı sıyaqlılar tábiyattaǵı basqa tirishiliklerden ajralıp turıwınıń bir dáliyli. Mine solay eken onı hár tárepleme úyreniw hám rawajlandırıw ilimniń alǵa qoyǵan maqsetlerinen biri.

Gilt sózi: gumanizm, tábiyat, dúnya, iskerlik, sociallıq qatnas, qadiryat, bahalıq, insan.

Filosofiyada insan máselesi qaysı dáwirdi alıp qaramayıq aktual másele bolıwdan toqtaǵan emes. Tek filosofiya iliminde emes hár tárepleme insandı úyreniw qızıqlı másele bolǵan. Onıń tábiyatı, minez-qulqı, dúnyaǵa qarası hámme hámmesi tikkeley filosofiya obyektine aylangan desekte boladı. Sonı úyreniw barısında insan berilgen anıqlamar túrlishe. Áyyemgi dáwir filosoflarının insanǵa bergen anıqlamarınıń menen baslasam. Sokrat áyne insan qádiri, ózin ańlaw haqqında: “Ózindi ańla” degen sózlerinde en birinshi náwbette insan jaqsılıq ne, gózzallıq ne, biliw di, hátteki dúnyanı emes birinshi náwbette ózin ózi ańlawı kerek dep kórsetedi. Insan ózin ańlaw ózin úyreniw barısında dúnyanı, jaqsılıqtı, gózzallıq sıyaqlı túsiniklerdi qalıplestirip baradı.

Haqıyqattanda insan máselesine itibar berip qarasaq barlıq dáwirler oylap tabılǵan nızam, teoriya hám jańa ashılıwlar insan ómiri ushın xızmet kórsetip kelmekte. Mısal retinde aytatuǵın bolsaq ápiwayı ǵana tastan islengen miynet quralları insannın jasawı ushın dóretilgen. Bunda insannıń zárúrlık hám talaplarıda dıqqatqa alınadı. Ol ómiri dawamında ózin hám ózi jasawı ushın shárt-shárayatlardı dóretip baradı. Hám bul normal jaǵday dep esaplanadı. Sonıń menen bir qatar da shıǵıstada adam problemasına dıqqat awdarılǵan. Bunda biz búrshemizge belgili bolǵan Konfuciydi ayıp ótiwimiz múmkin. Ol óz filosofiyasın «ideal adam» dárejesine jetisiw ushın insan morally nızam menen kelisip jasawı, tálim-tárbiya procesinde jetilisip baradı. Mine usınday óziniń adamǵa baǵdarlanǵan táliymatı menen ol jámiyet, shańaraq, mámleket arasındaǵı ideal

qatnasıqlardıda kórsetip beredi. Sebebi áyne usı qatnasıqlar insan ómiri ushın hawaday zárúr. Sebebi shıǵıs jámiyeti batıstan parıqlı türde kollektivizmge tiykarlangan. Insan jámiyetten bólek jasay almaydı.

Orta ásirlerge keletuǵın bolsaq bárshemizge belgili-dinniń ústemlik súrgen dáwiri. Onda insan quday tárepinen jaratılǵan dúnya júzlik tártiptiń bir bólegi sıpatında túsindiriledi. Insandı quday jaratqan janzatlardıń arasında eń ullısı dep keltirip ótedim sebebi onda basqa jaratılıslarda joq kóp nárseler bar. Onıń oylaw, pikirlew, talǵam, etikalıq normalarǵa boysınıw sıyaqlı múmkinshilikleri bar. Sol ushında kópshilik jaǵdaylarda qudaydı túsindiriwde adamǵa qatnas jasaǵanday túyiledi.

Insan degen túsiniktiń gumanizm ideyası mene túsindiriletuǵın oyanıw dáwirinde endi insan orta ásirdegi qudayǵa megzetip emes al ilimiy bilimler rawajalınıp sol tiykarda antropocentrizm hám ggumanizmlilik idayalr basshılıqqa alınadı. Insan bar eken ol hámme waqıtta eń birinshi ózin oyalaydı bul haqıyqat. Mine usı pikirdi T.Goobstın teoriyası menen bekkem ótsem. “Adam-adamǵa qasqır” “Adamlardıń-adamlarǵa qarsı urısı” degen koncepciyasında bul adamlardıń tábiyiy jaǵdaydı hám bul durıs dep kórsetedi. Shında da usınday koncepciyanınń tiykarında adam kúshli, básekiles, óz-ózin qorǵay alatuǵın qásiyetlerdi ózinde jámlep baradı. Mine usı sıyaqlı háreketlerdiń ózi inasannıń eń ullı qádiryat ekenligin kórsetiwi múmkin.

Tábiyaat hám jámiyet- tań qalarlıq hár qıylı qádiriyatlar jıyındısı. XXI ásir pán - texnika, texnologiyası, jańasha ashılıwlar hám dóretpeler menen kúnnen kúge bayıp barıwda . Búgingi kúge kelip pútkil insaniyat tariyxı hám, ásirese, jańa dáwir tájiriyesi “eń joqarı qádiriyat – insan” degen uluwma filosofiyalıq juwmaqtıń haqıyqatlıǵı óz dálillewlerin tawıp atır. Insandı dúnyadaǵı bar qádiriyatlar ishinde eń joqarı, teń joq qádiriyat dep biliw “insan súyiwshilik” yamasa “gumanizm” dep ataladı. Teoriyalıq tárepten gumanizm insaniy sezimler, árman - úmitler, xuquqların tán alıw hám húrmet, ámeliy tárepten - insan baxıt hám iǵbalı, kámalı, “insan” degen atqa múnásip turmıs keshiriwi ushın zárúr shárt - shárayatlar jaratıw haqqındaǵı kóz qaraslardı ańlatadı.

Sonınmenen birege búgingi kúne kelip gumanizm uluwma insanıyılıq qádiriyatlardıń ózegine aynalǵan. Onı barlıq demokratiyalıq mámleketlikler tán alıw menen sheklenbestem, nızam menen bekkemlengen kórinisin kóriwimiz múmkin. Mısalı, óz milliy idayalarında uluwma insanıyılıq qádiriyatlardı sińdirip atırǵan gárezsiz Ózbekstannıń Konstituciyasında insan, onıń ómiri, erki, salamatlıǵı hám basqa huquq hám de erkinlikleri nızam menen kepillengen. Sol menen bir qatarda insan qádir qımbatı hesh qashanda ayaq astı etilmegenligin, barlıq shárt-shárayatlar insan iygiligi ushın ámelge etilgenligin kóremiz. Gárezsizlik jıllarınan baslap insan qádir qımbatı jáne kóterilip jurtt basshılarımız tárepinen belgilengen jıllarda buǵan misal bola aladı. 1997-jıl Insan mápleri jılı, hayallar, balalar, jası úlkenler sol menen bir qatarda Abad

máhalle, etikalıq túsiniqler bolğan mehir-múriwbet, salamatlıq jılı, bárkamal áwlad hesh biri názerden shelter qalmastan párawan turmıs tárizin elede jaqsılaw, barınsha keleshek áwladqa imkaniyatlar jaratıw , óz -ózin rawajlandırıwı ushın tálim , den-sawılıw, miynet hám jámiyet penen aralasıw bárshe-bárshesin insan talap hám zárúrlıkların qanaatlandırıw jaǵdayların jasaw ushın ámel etedi.

Bunnan tısqarında búgingi kúnde Jańa Ózbekistan “Insannıń qádiri ullı jámiyet hám xalıqparwar mámleket “degen áhmiyetli ideya tiykarında qurılıw aldında tur. Sol tiykardan xalqımız jurt basshimız belgilep berip atırǵan ullı maqset negizindegi jańa dáwirdeń júzege keliwindegi óz kózi menen kórgen haqıyqiy gúwaları bolmaqta. Joqatıda aytıp ótilgende jıllar atamalarına itibar beretugin bolsaq 2022 jıl “Insan qádirin ullılaw hám belsendi máhelle dep jariyalanıw ondagı ámelge asırılǵan joybarlardıń barlıǵı xalıqtı qollap-quwatlaw, sociallıq tarawdagı iskerlik nátiyjelerin elede asırıwǵa qaratılǵan desekte boladı.

Bunıń ayqın dáliylı sıpatında: Shavkat Mirziyoyev basshılıǵında ótkerilip atırǵan jıynalısta “Mámleket – insan ushın” ideyasın turmısqa qollanıw maqsetinde 2022-2026 -jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası mazmunına toqtalıp o‘tti hám mámleketimiz basshısı “ Insan qadri biz ushın qanday da abstrakt, bálent párwazlı túsiniqler emes. Insan qadri degende, biz, áwele, hár bir puqaranıń tınısh hám qáwipsiz turmıs keshiriwin, onıń fundamental huqıq hám erkinliklerin támiyinlewdi názerde tutamız. Insan qádri degende, biz hár bir puqara ushın múnásip turmıs sharayatı hám zamanagóy infrastruktura shólkemlestiriwdi, maman medicinalıq xızmet kórsetiw, sapalı tálim, social qorǵaw sisteması, saw ekologiyalıq ortalıq jaratıp beriwdi túsinemiz”, dep aytıp ótti.

Postmodernizm baǵdarı sonı kórsetedi dúnya bolmısı menen sdam bolmısı nıń shegarası máselesi bsrqulla bir birine tıǵız baylanıslı bolğan, yaǵnıy jańa zaman filosofiyasına kelip filosofiyalıq antropologiya kapitalistlik qatnaslardıń , ilimiy bilimniń hám gumanizm degen at penen jańa mádeniyattıń payda bolıwı menen qalıpleseedi. Endi adamdaǵı tek ǵana bilologiyalıq psixologik tárepleri menen birge jámiyettedi sociallıq qásiyetleride kózge taslanıp baslaydı. Sebebi adam jámiyetten bir bólek iskeriksiz ómir súre almaydı. Jámiyetlik óndiris hám miynet iskerliginiń rawajlanıp barıwı menen adamlardıń jámiyetlik qatnasıqları da rawajlandı. Zamanagóy biologiya (insan — sanalı tirishilikniń wákili) hám marksizm insannıń mánisi shaxsqa tán bolğan abstrakt emes. Tiykarınan, bul barlıq social munasábetlerdiń jámiyeti insandı social hám biologiyalıq tábiyaattıń birligi bolğan tariyxıy -social -materiallıq iskerlik subyekti retinde túsiniwge alıp keledi. Bul bolsa adamǵa jańasha kóz qaraslardı qalıplestiriwde tiykar boladı. Bunda bir jámiyetten ekinshé jámiyetke ótiw yamasa qanday da bir ózgeris júz bergende dialektikanıń

biykarlawdı biykarlaw nızamı iske tusedi. Yağnıy bir qásiyettiń ornına jańasınıń keliwi. Mine usı sıyaqlı ózgerislerdi bastan keshiriwshide dóretiwshi de insannıń ózi bolıp tabıladı. Ondagı usı ruwxıylıq tárepi onıń tábiyattağı basqa janzatlardan ayrıqshalıǵın kórsetiwshi bir tárep bolıp esaplandı. Sol kóz qarastan biz jámiyetti úyregenimizde onıń obyektide subyektide insan dep alıp qarawımız múmkin. Sebebi insanda barlıq pánlerdiń mashqalaları soqlıǵısadı misalı: ótmishtegi, búgingi kún, materiallıq hám ideologiyalıq qatnaslarda názerde tutıladı. Insan materiallıq hám ruwxıy, haqıyqatlıqtı óz ishine alǵan janzat retinde, dene fizikalıq zat retinde, ruxlanıw hám ruwx bolsa metafizik zat retinde qaraladı. Bul nársenge tiykarlanıp biz adamnım materiallıq, idealistik, ekonomikalıq social-siyasiy, ondagı etika-eatetika hám bir qatar pánler kompleksin kóriwimiz múmkin. Sonday etip, K. Marks, L. Feyerbax sıyaqlı, insandı oylaw, dóretiwshilik hám social janzat retinde túsiniwden kelip shıǵıp, “pútkil shaxs” idealın qalıplestirdi, onıń zárúrli qásiyetleriniń jıyndısı oǵan estetik hám etikalıq munasábet bolıp tabıladı.

Insan eń ullı qádiryat-insan hámme nárseniń ólshemi. Jaqsılıqtında, gózzallıqtında, batırlıq hám ádalattında ólshemi. Insan ózine qádiryat sıpatında qaray otırıp átiraptaǵılargada sonday qatnas jasaw baslaydı hám solay qabıl etedi. Demekshi bolǵan hár bir insan ózinen kelip shıǵıp baha beredi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR: (REFERENCES)

1. A.Berdimuratova-Filosofiya. Tashkent:2018
2. В.В.Соколов В.Ф.Асмус- Анталогия мировой философии(Протогор) Т1 Ч1. Москва 1969
3. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 50 т. 2-е изд. М.: Госполитиздат, 1955. Т. 3. С. 1–4.
4. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 3, кн. III: Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Ч. 1 (гл. I–XXVIII) // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 50 т. 2-е изд. М.: Госполитиздат, 1961. Т. 25, ч. 1. 546 с.
5. М.Т.Ойбек- Navoiy romanı Sharq baspaqsı 2004.